

А.Ш. Журасова.¹, Л.К. Алхамова²

¹т.ғ.к., М.Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университетінің доценті,
Қазақстан, Орал қ.

²Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университетінің оқытушысы,
Қазақстан, Орал қ.

СТАЛИНГРАД ШАЙҚАСЫНЫҢ ХАЛЫҚТЫҚ СИПАТЫ

Аңдатпа

Мақалада 1941-1945 жылдардағы Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Сталинград шайқасының тарихы қарастырылған. Мақалада фашистерге қарсы күреске Ұлы Отан соғысындағы кеңестер халқымен бірге қазақстандықтардың да мобилизациялануы, олардың қосқан үлесі, жеңіске жетудегі халық ролі мен оның басты факторлары туралы айтылады. Адамзатқа орасан зор қасірет әкелген соғысқа кеңес әскерлерімен қатар қатар тылда еңбек еткен әйелдер, балалар мен қарттар бірдей қатысып, Отан қорғау жолында ерліктің үлгісін көрсеткені баяндалады. Майдан даласындағы ұрыстардағы ерлікпен қатар тыл еңбеккерлері де тіліне, тегіне, ұлтына қарамастан күні-түні қажырлы еңбек етті. Осыған орай мақалада бүкіл Кеңестер елі халқының соғысқа өз үлесін қосуы соғыстың зұлматқа қарсы халықтық сипаттағы соғыс болғаны туралы тұжырым жасалады.

Кілт сөздер: КСРО, Ұлы Отан соғысы, халық жасағы, тыл, мобилизация, шайқас, ерлік, достық, татулық, руханилық.

A.Sh. Zhurassova, L.K. Alkhamova²

¹Candidate of historical science, associated professor of M. Utemisov West Kazakhstan university,
Kazakhstan, Oral

²Teacher at the Kazakhstan University of Innovation and Telecommunication Systems,
Kazakhstan, Oral

THE POPULAR CHARACTER OF THE BATTLE OF STALINGRAD

Abstract

The article deals with the history of the Battle of Stalingrad during the Great Patriotic War of 1941-1945..The article describes the mobilization of Kazakhstanis to fight the Nazis and the contribution of the Soviet people to the Victory, as one of its main factors. The article highlights the role of women, children and the elderly who worked in the rear with the Soviet troops and took part in the war, which caused great suffering to humanity, as an example of heroism in the defense of the Fatherland. The author pays special attention to the fact that the Soviet people fought heroically on the fronts, worked hard day and night in the rear, regardless of language, origin and nationality. In this regard, the author concludes that the contribution of the entire Soviet Union to the war was the heroic people's war against fascism.

Keywords: USSR, Great Patriotic War, Stalingrad, military training, people's militia, general training,

Журасова А.Ш.¹, Алхамова Л.К.²

¹Доцент Западно-Казахстанского университета имени М.Утемисова, кандидат исторических наук
Казахстан, г.Уральск

²Преподаватель Казахстанского университета инновационных и телекоммуникационных систем,
Казахстан, г.Уральск

НАРОДНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СТАЛИНГРАДСКОЙ БИТВЫ

Аннотация

В статье рассматривается история Сталинградской битвы в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. В статье рассказывается о мобилизации казахстанцев вместе с советским народом в Великой Отечественной войне в борьбе с нацистами, их вкладе, роли народа в Победе и ее основных факторах. В рамках статьи широко освещена роль женщин, детей и стариков, работавших в тылу вместе с советскими войсками и принявших участие в войне, причинившей

огромные страдания человечеству, как пример героизма при защите Отечества. Особое внимание автора уделено тому, что советские люди героически сражались на фронтах, напряженно работали днем и ночью в тылу, независимо от языка, происхождения и национальности. В связи с этим автором делается вывод о том, что вкладом всего Советского Союза в войну была героическая народная война против фашизма.

Ключевые слова: СССР, Великая Отечественная война, Сталинград, военное обучение, народное ополчение, тыл, мобилизация, битва, подвиг, дружба, сотрудничество, духовность.

Кіріспе

Сталинград шайқасы туралы естеліктер интернационализациясы мәселесі Сталинград шайқасына тек қана сталинградтықтар ғана емес Кеңестер елінің басқа аймақтарының халқының да белсенді қатысуы туралы мәселеге деген қызығушылықты туғызып отыр. Ол бір жағынан тарихнамадағы Сталинград шайқа-сының әскери ұрыс барысы, қолбасшылар рөлі мен шайқасқа тікелей қатысушылар туралы мәселелердің қаралуымен шектеліп, қарапайым еңбекшілердің шайқастағы рөлінің терең зерттеу пәні болмауымен де байланысты болып отыр. Сталинград шайқасының ерліктері, қолбасшылар рөлін насихаттау кең етек алып келді де, шайқасқа тікелей қатысқан қатардағы жауынгерлер, қазіргі Волгоград обысының территориясында жерленгендердің көпшілігі кейінгі ұрпақ үшін белгісіз тұлғалар болып қалып отыр.

Қазіргі таңда бұл мәселе Волгоград облысының өзінде жергілікті халықтың шайқасқа қатысуын зерттеу өлкетанушылық мәселе ретінде ғылыми ізденістер жобасының аясында қолға алынуда. Бұл жобада Сталинград шайқасына қатысушылар бірнеше топтарға бөлініп қаралады. Сол топтың ішіндегі Сталинградты қорғаушылар тобына қазақстандықтар мен қазақтар да кіреді. Біртұтас кеңес халқының құрамында болған қазақстандықтар мен қазақтардың осы шайқасқа қосқан үлесі өзекті мәселе болып отыр. Себебі ол Сталинград шайқасындағы Қазақстанның орнының бір жақты қаралуымен байланысты.

Сталинград шайқасы тураы материалдар мен материалдарды зерттеу әдістері.

Мәселенің зерттеу бірқатар материалдарға ерекше мән беруді талап етеді. Ең алдымен зерттеу еңбектерін қарастырсақ, Сталинград шайқасына қатысты жаңа деректермен толықтырылған ғылыми еңбектер Сталинград шайқасының 70-жылдығына байланысты көптеп жарияланды. Бірқатар еңбектерде Сталинград шайқасындағы әскери ұрыстар барысы, дивизиялар мен жауынгерлер ерліктері, шайқастың халықаралық маңызын талдау туралы ғылыми ойлар ортаға салынады [1].

Жалпы кеңестік, ресейлік зерттеулер Сталинград шайқасының екінші дүниежүзілік соғыс барысындағы ірі бетбұрыс болғанын, ондағы әскери қолбасшылардың ұйымдастырушылық шеберлігін, Кеңес Одағы халқының бірлігі мен патриотизмін бағалауға ерекше маңыз береді. Мұны соғыстың тікелей куәгерлері әскери қолбасшылардың генерал В.И. Чуйковтың [2], маршал А.М. Васильевскийдің [3] мемуарлық еңбектері де дәлелдейді.

Ұлы шайқастың халықтық сипатын дәлелдеуші еңбектер дені қазіргі таңда Волгоград қаласындағы мұрағат пен музейлердің жергілікті басшылықпен бірігіп жүргізіп жатырған жобалары мен «Іздеу» барлау тобының жұмыстары барысында атқарылып отыр. Олар Сталинград шайқасына қатысушыларды бірнеше топқа бөліп қарастырады [4].

Сталинград шайқасына қатысушы Қазақстан туралы негізгі мәлімет беретін зерттеулер тобынан П.Р. Букаткиннің [5], П.С.Беланның [6], К.Доскалиевтің [7] және т.б. зерттеушілер еңбектері болып табылады.

Қолда бар ғылыми зерттеулерді талдауда тарихтағы тарихилық, жүйелілік және құндылық принцип-тері басшылыққа алына отырып, тарихи-генетикалық, тарихи-салыстырмалылық, тарихи-жүйелілік әдістері қолданылды. Тарихи-жүйелілік әдіс зерттеулерді топтауға, авторлар позициясын анықтауға мүмкіндік берсе, тарихи-генетикалық әдіс шайқастың тікелей қатысушыларының, қолбасшыларының пікірлерін талдауға, зерттеу тақырыбының өзектілігін ашуға мүмкіндік береді.

Сталинград шайқасындағы Қазақстанның алған орнын талдау. Негізінен соғысты бастаған фашистік басшылар басып алынатын кеңестік аумақта Остланд рейхс комиссариаттарын-герман провин-цияларын құруды жоспарлады. Әсіресе Қазақстанға қатысты жоспарында фашистер Орта Азия мен Қазақстанда бірыңғай герман аумағын құруды және бұл аймақты «адамзатқа жатпайтын» славян халықтарынан тазартуды, 1941 жылдың соңында түрік-монғол халықтарын жоюды, 1942 жылдың басында «Еділ-Жайық» және «Үлкен Түркістан» мемлекеттік құрылымдарын құруды көздеген еді.

Әрине неміс-фашистердің көздеген бұл мақсаттары қарапайым халық үшін беймәлім еді, халық «соғысты» адамзатқа қарсы зұлмат ретінде қабылдады. Сондықтан кеңес жауынгерлерімен және

халықпен бірге қазақстандықтар да Ұлы Отан соғысының алғашқы күндерінен бастап майдан мен тылда бірдей фашистік басқыншыларға қарсы күреске өз үлесін қосты. 1942 жылдың 1 қаңтарына дейін Қазақстанда армия қатарына 300 мыңдай, ал соғыс кезінде 1 млн 200 мыңнан артық қазақстандық әскери мін-детін атқаруға шақырылған. Фашистермен шайқастарда 328-ші, 310-шы, 312-ші, 314-ші, 316-шы, 387-ші, 8-ші, 29-шы, 102-ші, 405-ші атқыштар дивизиясы, 100-ші және 101-ші ұлттық, 81-ші, 105-ші, 106-шы ат-ты әскер дивизиялары, 74-ші және 75-ші теңіз атқыштар бригадалары, 209-Зайсан, 219-минометтік, 85-ші зениттік, 662-ші, 991-ші, 992-ші авиациялық полктар майдан даласында Ұлы Отан соғысының басты шайқастарында ерлік үлгісін көрсетті. Шайқастағы ерліктері үшін 316-шы дивизия 8-ші гвардиялық дивизия, 328-дивизия 30-гвардиялық дивизия, 75-теңіз бригадасы 27-гвардиялық дивизия болып қайта құрылды [8].

1812 жылғы Отан соғысы кезінде Мәскеуді француздардан азат етуге үлес қосқан қазақтар 1941 жылы ерліктің жаңа үлгісін жасап, 316-шы дивизия жаумен күшінің тең еместігіне қарамастан Мәскеуді жаудан қорғап ерлік үлгісін жаңартты.

1942 жылдың жазы мен күзінде соғыстың шешуші оқиғалары КСРО-ның оңтүстік-шығыс бөлігіне, Еділ мен Дон аралығына ауысқан кезде Қазақстанда құрылған бөлімшелер Еділдегі шайқасқа да қатысты. Сталинград майданын барлық жағынан Қазақстан қамтамасыз еткен. Осында көптеген әскери техника жөндеуден өтті. Мысалы, бір ғана Ақтөбеде ай сайын 30 ұшақ құрастырылды. Каспий бассейніде орналасқан Гурьев майданы Орта Азиямен, Кавказбен байланыстыратын негізгі көпірге айналды. 116-атқыш-тар дивизиясы, 565-атқыштар полкінің 7-ротасының жауынгерлері Сталинград көшелерінде ерлікпен шайқасты. Олардың ерлігі құрметіне Сталинградта «Қазақ» көшесі ашылды. 11 жауынгер 300 фашистке қарсы шайқасып, түгел қаза тапты. Ержүрек жауынгерлер қорғаған төбе «Шығыстың 11 батырының төбесі» деп аталады. Қазақстандық Т.С. Позолотин басқарған 17-гвардиялық танк полкі Еділ жағасын-дағы ірі операцияларда шешуші рөл атқарды. Қаһарман-қала Сталинградты қорғауда Қазақстанда жасақталған полковник Г.Сафиуллин басқарған 38-атқыштар дивизиясы жауынгерлері үлкен ерлік көрсетті. Сталинград түбіндегі қорғаныс шайқастарында дивизия мергендік қозғалысты кеңінен өрістетіп, жауға соққы берді. Тек Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан облыстарының өзінен ғана сол күзгі айларда Сталинград майданына 26 225 жауынгер келіп қосылған. Жалпы Сталинград майданына Қазақстанда жасақталған 6 дивизиядан 50 мыңдай солдат қатысты. Осы мәліметтердің өзі Қазақстанның қаншалықты Ұлы Отан соғысына, оның маңызды шайқасы Сталинград шайқасына қандай дәрежеде қатысқанын көрсетеді.

Соғыстың алғашқы күндерінен бастап “Барлығы майдан үшін, барлығы жеңіс үшін!” деген ұранмен соғысқа аттанған ерлердің орнын әйелдер, қариялар мен балалар алмастырды. Тыл еңбеккерлерінің де жауды жеңудегі рөлі жоғары болды. Олар соғыс күндерінің барлық ауыртпалықтарын қажырлылықпен көтеріп, патриотизм үлгісін танытты. Соның бірі соғыстың бүкіл өнбойында маңызды тыл ролін атқарған –Қазақстанның майдандардағы жеңіске қосқан үлесі зор. 1939 жылғы санақпен салыстырғанда 1942 жылы Қазақстанда ауыл шаруашылығы еңбекшілерінің саны 600000 адамға азайған. Ауыл шаруашы-лығында еңбектенген ерлердің майданға шақырылуымен олардың орнын қариялар, әйелдер мен балалар басты. 1944 жылы қолхоздағы еңбекке жарамды ерлердің сандық үлесі – 20%, әйелдер – 58%, жасөспірім-дер – 22% болды. Яғни, майданды азық-түлікпен, шикізатпен іс жүзінде әйелдер, балалар мен қарт адамдар қамтамасыз етті. Сталинград шайқасының жеңіске жетуіне бірден-бір ықпал еткен жағдай қажетті қару-жарақтар мен оқ-дәрілермен қамтамасыз ету болды. Мұндай материалдық жағынан қамтамасыз ету міндетін шешкен тылдағы өнеркәсіп орындары болды. Артеллериялық басқарма 1942 жылы әскери зауыттардан 125600 миномет, 33100 76 мм калибр қаруын және 2069000 реактивті снаряд-тар алған [9,15]. Мұндай материалдық қамту ісін қарапайым халық атқарды. Қазақстандықтардың өзі майданға 14,1 мың жүк және жеңіл автокөлік, 1,5 мың шынжыр табан трактор, 110,4 мың жылқы мен 16,2 мың арба жіберген. 1942 жылдың қазан айында Сталинградты қорғаушыларға майданның алдыңғы шебі ретіндегі Батыс Қазақстан облысы аудандарынан көмек жіберілген. Мысалы, Камен (Тасқала) ауданынан 2 тонна бидай, 1,3 тонна ұн, 1 тонна қырыққабат, 1 тонна картоптан, 72 кг майдан, 3000 жұмыртқадан, 230 кг кепкен наннан, жылы шұлықтармен басқа да заттардан тұратын екі вагон зат, 1943 қаңтарда Орда ауданынан 280 пұт ет, 220 пұттан астам астық, 22 пұттан астам май жіберілген [10]. 1942 жылдың қыркүйегінен желтоқсанға дейінгі аралықтың өзінде Сталинград майданы шебі аудандарынан, яғни Жәнібек, Орда, Казталовка аудандарының қабылдау пункті арқылы 87300 бас ірі қара, 439100 қой-ешкі, 24600-жылқы, 1700 бас түйе өткен [7,94].

1943 жылы 11 ақпанда Сталинград шайқасына қажетті танк колоннасы мен авиациялық эскадрилия үшін Қазақстанда: Атырау облысы -19434 мың сом, Батыс Қазақстан облысы -47850 мың,

Ақтөбе -23848 мың, Алматы облысы -51977 мың сом және т.б. жинаған. Шайқас аяқталуға жақындағанда Қазақстан халқы ерікті түрде 421176 мың сом көлемде қаражат жинап жіберген [6,135].

Өте қиын жағдайда жанар-жағар маймен қамтамасыз ету ісі жүзеге асырылып отырды. Мысалы, Сталинград майданынан жанар-жағар май Еділ арқылы артиллериялық атқылаумен, бомбалаудың астында жеткізіліп отырды. 1942 жылдың қараша айының өзінде тәулігіне 31 поезд Сталинградқа азық-түлік, киім-кешек, материалдық қажеттіліктерді жеткізді.

Сталинград шайқасының сұрапыл күндерінде неміс фашистері қалаға үлкен шығын жасап, зиян тигізді. Неміс-фашист варварлары Сталинградта 41895 ғимаратты немесе соғысқа дейінгі тұрғын үй қорының 90%-ын жойды. Қаланың жарты миллионнан астам тұрғыны баспанасыз қалды. 124 мектеп, 120 бала бақша жұмысын тоқтатты. Фашистер 7 театр, пионерлер үйін, 15 клуб пен мәдениет үйін, 2 циркті, 7 кинотеатрды, 2 музей мен зообақты бомбалап, 80-ге жуық денсаулық мекемелерін, ондаған институттар мен техникумдарды қиратты. Шайқас барысындағы Сталинградтың шаруашылығына келтірілген зиян 19 млрд сомды құрады[10]. Сол қиын-қыстау кезеңде соғыс өрті шарпыған Батыс Қазақстан облысының Жәнібек, Сайқын, Шонғай станцияларындағы жау шабуылы бұл аймақтың халық шаруашылығына 7 миллионнан астам шығын әкелді. Аймақтың соғыс жағдайына көшірілгеніне қарамастан Гурьев, Оралда қорғаныс комитеттері құрылып, Сталинград шайқасына толық қолдау жасау жұмыстарын ұйымдастыр-ды. Батыс Қазақстанның Чапай, Тайпак, Зеленов аудандарында 10 аэродром үшін орын бөлініп, жасақ-талды, Сайхын, Жәнібек, Шонғай станцияларында авиациялық бөліммен қатар 1-танктік және 57-армия қоймалары орналыстырылды. Эвакуацияланған 20-дан астам госпитальдар Батыс Қазақстанға орналас-тырылды. Орал-Урбах-Астрахань теміржолы барлық тасымал жұмыстарын атқарды.

Азат етілгеннен кейін қалаға келген мемлекеттік қызметкерлер мен журналистер қаланы қалпына келтіру мүмкін емес деп есептеді. Соның ішінде АҚШ президентінің жеке өкілі Дэвис: «Сіздің қалаңызды қазіргі қирандының сол немесе оң жағынан жаңа жерден қайта тұрғызу керек, Қираған қаланы қайта тұрғызу жаңаны тұрғызғаннан қымбатқа шығады» деп мәлімдеген.

Бірақ сталинградтықтар, кеңес халқы басқаша пайымдады. Шайқас жүріп жатқан кездің өзінде 1943 жылы 20-21 қаңтарда облыстық партия комитетінің пленумының өзінде қаланы қалпына келтіру мәселесі көтерілген. Соғысқа дейін қаланың алты ауданында тұрған 450 мың адамнан эвакуацияланған және шайқас барысында қаза тапқандардан барлығы 1515 тұрғын қалған. Сондықтан қаланың ауыр жағдайын ескере отырып, Сталинград қалалық кеңесі 1943 жылы 18 ақпанда «Қаладан эвакуацияланған азаматтар-дың қалаға келуіне тыйым салу» туралы шешім шығарады. Бірақ халық бұл шешімге құлақ аспай түрлі жолмен туған қаласына оралған. Нәтижесінде қала халқының саны тез өседі, 1943 жылдың 1 қыркүйегін-де 210 мың адамға жетеді. Шайқас аяқталғаннан кейін партияның облыстық комитетінің тұрғындарға, жалпы кеңес халқына «Отанға, қалаға өз сүйіспеншілігін, еңбегін арнауға шақырған» үндеу тастауы оған барлық кеңес халқының жұмыла көтерілуіне мүмкіндік берді.

Сталинградты қалпына келтіруге кеңестер елінің барлық халқы жұмыла көтерілді. Барлық аймақта Сталинградты қалпына келтіру қорына қаржы жинақталды. 1943 жылдың ақпан айының аяғында қорға 50 миллиондай ақша жиналса, соның 3 миллионы Қазақстаннан түсті. Қазақстан комсомолдары қамқорлық-қа алған Сталинградта трактор зауыты мен “Красный октябрь” зауытын қалпына келтіру жұмыстарына 1943 жылы 1439 қазақстандық комсомол аттанды. Осындай мәліметтер соғыстағы жеңіс тек майдан шайқастары ғана емес тылдағы ерен еңбекпен де, яғни халықтың майдан мен тылдағы ерен еңбегі мен ерлігі арқылы келгенін айқын дәлелдейді.

Мәселені зерттеу нәтижелері. Ұлы Отан соғысының, жалпы соғыс барысын түбегейлі өзгертуге ықпал еткен Сталинград шайқасындағы жауынгерлердің майдандағы және халықтың тылдағы ерлігін талдай келе Кеңес Одағы мен оның халықтарының жеңіске жетуіне ықпал еткен негізгі факторлардың болғанын айту маңызды деп есептейміз. Соғыстағы жеңістің қайнар көздері, негіздері мен қозғаушы күштері туралы жазылған еңбектерге талдау жасалған кездегі басты тұжырым, жеңіске жетуге ықпал еткен маңызды факторлардың болуы. Ең бірінші фактор – адамдық және рухани фактор. Кеңес адамдары, соның ішінде қазақстандықтар мен қазақтар жаппай ерлік пен төзімділіктің үлгісін көрсетті. Адам рухы мен қайсарлығы, Отанына адалдығы соғыстағы жеңістің негізгі факторы – қайнар көзі болды. Кеңес өкіметі орнаған 24 жыл ішінде кеңес халқы елдегі өзгерістердің алғашқы жемісін көре бастағандықтан елдің басым көпшілігі өз өкіметінің саясатына сенді, өмірге оптимизммен қарады және өздерінің елдегі жаңа өзгерістердің қатысушы болғандығын мақтан етті. Ал Ұлы Отан соғысы басталып елге, әр адамның өміріне, бостандығына қауіп қауіп төнген кезде халықтың барлық тобында ел тағдыры үшін айрықша жауапкершілік сезімі пайда болып, руы көтерілді. Оның басты дәлелі әскерге арнайы шақырылумен қатар, өз еріктерімен сұранып әскерге баруы, Отанды қорғауды әркімнің өз борышы деп санауы, рухани сезімінің, адами қасиетінің жоғары болуы. Екінші фактор – Кеңес Одағы халықтарының бірлігі, олардың бойындағы интернационализм

барлық одақтас республикалар халқының ұлы Жеңіске ортақ үлес қосуына ықпал етті. Яғни тұтас кеңістікте өмір сүрген халықтар достығы – ұлы Жеңістің басты факторларының бірі болғаны шындық. Оның басты көрсеткіші – әскери дивизиялардың ұлттық құрамы және эвакуацияланған халықты өз жағдайына қарамастан қамқорлауы. Үшінші фактор – Ұлы Отан соғысының азаттық, әділеттік мазмұны мен сипатынан туындайтын халықтық сипатта болуы. Неміс фашистері басшыларының құйтырқы жоспарлары кеңес адамдарын жойып жіберуді көздеуі барлық халықтың азаттық жолындағы рухын көтерді. Ұлы Отан соғысы тек Кеңестер елін ғана емес бүкіл адамзатты азаптан құтқару жолындағы соғыс болды, оны кеңестік әскерлердің азат ету миссиясы дәлелдейді. Соғыстың әділетті сипаты қоғамды топтастырды, ұрпақтар мен әлеуметтік топтар арасында бұрын болмаған рухани бірлік пен ынтымаққа қол жеткізді. Ортақ мүддеде барлық топ діні мен сеніміне, түрі мен тіліне қарамастан бірікті. Кеңес халқы отызыншы жылдардың қиындығынан ес жинап, еңбегінің жемісін көріп, білім алып, балаларын енді ғана оқытып, бейбіт өмірдің дәмін тата бастаған кезде басталған соғыс халық үшін жаңа бір соққы болды. Сондықтан кеңестік кеңістіктегі азаттық пен жарқын болашақтан үміт күткен әрбір халық қалайда соғыста жеңіске жетуді мақсат етті. Оның бір дәлелі 3 миллионға жуық қол қойған қазақстандықтардың атынан Қазақстан Компартиясы ОК мен Жоғарғы Кеңес Президиумы атынан майдангер-қазақтарға, Сталинградты қорғаушыларға арнаған Үндеуі болды. Бұл үндеу радио арқылы, газеттер арқылы барлық майданға таратылды. Бұл үндеу тек қазақтарды ғана емес барлық халықты шақырған Үндеу болды. Соғысқа аттанған мыңдаған қазақтар да өз ұрпақтарының болашағы мен тыныш өмірі үшін күрескен еді

Төртінші фактор – соғыс алдындағы жылдары қалыптасып үлгерген экономикалық жүйе мен мемлекеттік билік және мемлекеттік аппарат. Экономика мен саяси жүйені соғыс жағдайына бейімдеп құра алуға қабілетті билік пен мемлекеттік аппарат майданның сенімді соғыс-өнеркәсіптік базасын қалыптастырды. Оралда, Повольжеде, Қазақстан мен Сібірде көптеген қорғаныс кәсіпорындары орналастырылып, осы аймақтарға жалпы саны 10 миллионнан астам адам эвакуацияланып, оларға баспана беріліп, жұмысқа орналастырылды. Ел экономикасының майдан қажеттерін қанағаттандыруға қабілеттілігінің бір дәлелін КСРО-ның жиынтық қорғаныс өнеркәсібінің 1941 жылғы 792 мың винтовка мен карабин шығарса, 1941 жылдың екінші жартысында осындай 1,5 миллион дана қаруды майданға жөнелткенінен көруге болады. Ал 1945 жылға қарай Кеңес Армиясы неміс басқыншыларынан қарулар мен минометтер жағынан – 1,9 есе, танктер мен өздігінен жүретін артиллериялық қарулар жағынан – 1,5 есе, әскери авиация жағынан 3,6 есе басым болды. Бұл көп ұлтты кеңес халқының қажымас ерлігі, инженерлер мен өндіріс ұйымдастыру-шыларының жанкешті еңбегі арқылы жасалды. Бұл соғыстың берік тылы болған Қазақстан халқына да қатысты еді. Қазақстан да соғыс басталған кезде толықтай соғыс жағдайына бейімделді. Негізінен соғыс алдында Қазақстанда 6,2 млн. халық тұрса, соғыс басталғанда оның 1,7 миллионы әскер қатарына шақырылып, 700 мың адам еңбек армиясына жіберілген. Мамандардың есептеуінше Қазақстан халқының соғыс қажеттеріне жұмылдырылуы 24 пайызды құраған кезде, екі майданда бірдей соғысқан Германия халқының соғысқа жұмылдырылуы 12 пайыз болған. Осы деректің өзі тылдағы еліміз халқына қандай ауыртпалық түскенін айқын көруге болады. Салмақ әйелдер мен жасөспірімдерге түсті. Соғыс жылдары өнеркәсіпте еңбек еткендердің 50 пайызы жеңіл, сондай-ақ тамақ өнеркәсібінде 85-90 пайызы, ауыл шаруашылығында 80 пайыздан астамы әйелдер болған. Жастар жұмыс істейтіндердің 35-40 пайызын құраған. Осындай жұмысшылар құрамымен Қазақстан соғыс жылдары КСРО-да өндірілген молибденнің 60, металдық висмуттың 65, полиметалл рудаларының 79 пайызын, мыстың 35, қорғасынның 83 пайызын берді. Батыс аудандардан көшірілген 220 кәсіпорынды қабылдап, қысқа мерзімде іске қосты. Өз халқының тұрмыстық-әлеуметтік жағдайы төмен бола тұрса да республикамыз соғыс жылдары орталыққа 4 829 мың тонна астық, 600 мың тонна ет тапсырды. Республика малшылары Қызыл Армияға 110 мың ат берді, бұл 10 атты әскер дивизиясын құруға жетті[8]. Соғыс өртіне шалынған аймақтардан эвакуацияланған жүздеген мың адамдарды, кейіннен саяси қуғын-сүргінге түсіп, депортацияға ұшыраған 1 миллионға жуық әртүрлі этнос өкілдерін қабылдады. Мұның бәрі республикадағы әлеуметтік-тұрмыстық жағдайды одан әрі күрделендірді. Осыған қарамастан халық бәріне ерекше төзімділік көрсетіп, тағдыр талқысымен келгендерге қол ұшын берді. Тіпті соғыстағы ерліктің өзін айтпаған кезде, соғыстан оралған жауынгер-лердің өзі соғыстан кейінгі қалпына келтіру жылдарында да қоғамдық өмірдің әр саласында адамгер-шілік, тәрбиелік, отансүйгіштік, жас ұрпаққа қамқорлық, әділеттілік пен тазалықтың қорғаушысы болу сияқты ерекше миссияны атқарды.

Қорытынды. Сондықтан да кеңес азаматтарының соғыс жылдарындағы майдан мен тылдағы жаппай ерлігі “батыр халық”, “батыр қала”, “жеңімпаз жауынгер”, “жеңімпаз халық” “жеңімпаз армия” және басқа да тамаша айшықты сөздермен айдарланған еді. Халықтың, армияның ерлігі – интегративті нәтиже, миллиондаған жеке ерліктердің синтезі болып табылды. «Барбаросса» жоспарын құру кезінде фашистік Германия басшылары КСРО-ны «көптеген ұлттардың жасанды әрі әлсіз

бірлестігі», «Ішкі бірліктен айырылған этникалық конгломерат» ретінде қарастырған еді, бірақ соғыс барысындағы ұлтына, тегіне қарамастан отаншылдық патриотизмнің арқасында халық бұл сипаттаманы теріске шығара отырып, соғыста жеңіске жетіп, адамзатты құтқарды. Мұны соғыс мәселесін, Сталинград шайқасына баға беруші батыстық зерттеушілер де мойындады [1,159]. Осының өзі Ұлы Отан соғысының, соның ішіндегі Сталинград шайқасының халықтық сипатын айқын дәлелдеп берді. Оны «Сталинград шайқасы» мемлекеттік музей-панорамасының құрметті қонақтар Кітабына Ресей Федерациясының Президенті В.В. Путиннің 2003 жылы «Ресей әрқашан Сталинградты қорғаушылардың ерлігін есте сақтайды. Олардың ерлігі – біздің Отанымыздың мәңгілік моральдық күшінің қайнар көзі» деген ресей халқы атынан берген жазбасы [11] толық мойындайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Журасова А.Ш. Сталинград шайқасының геосаяси тұрғыдан бағалануы (ресейлік және батыстық зерттеулер негізінде) // БҚУ Хабаршысы. №3(79)-2020. – 155-162 бб.
2. Чуйков В.И. От Сталинграда до Берлина / В.И. Чуйков. – М.: Советская Россия, 1985. – 704 с.
3. Васильевский А.М. Дело всей жизни. Книга 1.- 7 изд. / А.М.Васильевский. – М.: Политиздат, 1990. – 320 с.
4. Сталинградская битва. Июль 1942 - февраль 1943 = *The Stalingrad battle, July 1942 - February 1943 : encyclopedia : энциклопедия / Администрация Волгоградской области [и др.] ; гл. ред. М.М. Загорюлько ; Адм. Волгогр. обл. ; ВолГУ ; Ин-т военной истории Мин. обороны РФ ; Гос. музей-панорама "Сталинградская битва". – Волгоград : Издатель, 2007. – 512 с. : ил.*
5. Букаткин П.Р. Запдноказахстанцы в годы суровых испытаний (1941-1945) // П.Р. Букаткин. - Уральск, РИО ЗКГУ, 2005. – 199 с.
6. Белан П.С. Казахстанцы в битве на Волге. – Алма-Ата: Ғылым, 1990. – 268 с.
7. Доскалиев К.Д. Сражающемуся Сталинграду. – Алма-Ата: Казахстан, 1983. – 108 с.
8. Қалиев Н. Жеңіс жаңғырықтары [Электронный ресурс]. – 2010 // [egemen.kz: https://egemen.kz/article/2995-zhenhis-zhanhghyryqtary](https://egemen.kz/article/2995-zhenhis-zhanhghyryqtary)
9. Мусеев С.И. Организация тылового обеспечения войск Красной Армии в Сталинградской битве (1942-1943гг.) автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Чебоксары, 2016. – 22 с.
10. Приуральская правда. 1942. 29 октября; 1943, 16 января.
11. Барыкин И. Вы источник нашей моральной силы // Волгоградская правда. – 2003. 2 февраля

References

12. 1. Levshin A. I. description of the kaisak Horde and steppe of the Kyrgyz Cossacks or Kyrgyz. - Almaty. Consciousness, 1996. -P. 152.
13. 2. Kappeler A. two traditions in relation to Russia to the Muslim people of the Russian Empire // domestic history. - No. 2, 2003 – 135 P.
14. 3. Lukyanov M. N. "Russia – for Russian" or " Russia – for Russian underpants"? Conservative and national issue on the first World War // domestic history. No. 2. 2006 – 46 p.
15. 4. Sarsenbayeva Z. N. Ethnos and value. - 2nd ed., pererab. and the ball. - Almaty, 2018. - 316 P.
16. 5. Poberezhnikov V. I. theory of modernization // theory and methodology of history: textbook for universities /OTV. Editor V. V. Alekseev, N. N. Kradin, A.V. Korotaev, L. E. Grinin. Volgograd, 2004.
17. 6. Samokhin K. V. traditional society as a concept of the modernization paradigm // Sociodynamics. - 2016. - No. 11 – - 80 P.
18. 7. Kozybaev M. K. study of history (pass of time). Book 1. Almaty, 1998. - 146 P.
19. 8. Toynby A. History of the position /per. from England, and more. Ogurtsov A. P., insert the article of the Order Of V. I., spell. article Rashkovsky E. B.-M., 1991. - 736 P.
20. 9. Brodel F. material civilization, economy and capitalism, XV-XVIII VV. Moscow, 2007. VES Mir. - Vol. 1: capacity and impossibility structures. - 592 P.
21. 10. Artykbayev (2005). Artykbayev zh. O.Kochevniky of Eurasia (in the kaleidoscope of vekov and foreign affairs). "No," I said.: Hungarian. - 320 hours.
22. 11. Semenov Yu.I. transition from the first relation to the Class: ways and options of development // ethnographic representation. №2. 1993.
23. 12. Huntington S. table of civilization / per. from the English. T. Velimeeva. Moscow, 2003-571 P.